

VÁCLAV BĚLÍK
STANISLAVA HOFERKOVÁ
BLAHOŠLAV KRAUS A KOLEKTIV

PEDAGOGIKA

Slovník sociální patologie

PEDAGOGIKA

 GRADA[®]

VÁCLAV BĚLÍK
STANISLAVA HOFERKOVÁ
BLAHOŠLAV KRAUS A KOLEKTIV

PEDAGOGIKA

Slovník sociální patologie

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Slovník vznikl v rámci projektu Interní grantové soutěže Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové Inovace předmětu Sociální patologie a prevence v rámci společného základu učitelství.

PhDr. Václav Bělík, Ph.D.
Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.
prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc. a kol.

SLOVNÍK SOCIÁLNÍ PATOLOGIE

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 6712. publikaci

Autorský kolektiv:

JUDr. Miroslav Antl (antm)
PhDr. Václav Bělík, Ph.D. (belv)
Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D. (hofs)
PhDr. Jan Hubert (hubj)
doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc. (jedi)
PhDr. Josef Kasal, Ph.D. (kasj)

prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc. (krab)
PhDr. Jiří Kučírek, CSc. (kucj)
PhDr. Stanislav Pelcák, Ph.D. (pels)
Mgr. Tereza Raszková (rast)
Ing. Eva Šimková, Ph.D. (sime)
Mgr. Lucie Šprachalová (spral)

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Ondrejkovič, CSc.
doc. PhDr. Jitka Skopalová, Ph.D.

Odpovědný redaktor Zdeněk Kubín
Jazykový redaktor PhDr. Dana Pokorná
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 120
Vydání 1., 2017

Vytiskla Tiskárna v Ráji, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2017
Cover Photo © Depositphotos / t_n_06

ISBN 978-80-271-9968-6 (ePub)
ISBN 978-80-271-9967-9 (pdf)
ISBN 978-80-271-0599-1 (print)

Úvod

Slovník sociální patologie je v českém prostředí první publikací tohoto druhu. Sociální patologie můžeme vnímat jako mezioborovou vědní disciplínu, která vychází především ze sociologie, ale prolíná se řadou dalších oborů – pedagogikou, psychologii, kriminologií, adiktologií a dalšími. Předmětem zájmu sociální patologie je studium negativních společenských jevů, jejich etiologie, stav, způsoby řešení, ale také možnosti prevence.

Kolektiv autorů, kteří se na publikaci podíleli, tvoří akademičtí pracovníci katedry sociální patologie a sociologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Ti se v rámci své odbornosti zabývají tématy, která se z různých úhlů pohledu vztahují k problematice sociální patologie. Výběr pojmů prošel téměř dvouletým procesem se snahou a cílem, aby vybraná hesla co nejvíce charakterizovala frekventované termíny v rámci odborné terminologie oboru. Obsahově byly pojmy vymezeny tak, aby byl jejich význam vysvětlen z úhlu pohledu sociální patologie (např. pojem → škola).

Slovník je určen především studentům oboru sociální patologie a prevence, ale také studentům a zájemcům o obory blízké, jako jsou například sociální pedagogika, etopedie, sociální práce, adiktologie. Další cílovou skupinou je odborná veřejnost se zájmem o danou problematiku včetně uchazečů o obor sociální patologie.

Slovník si klade za cíl popsat frekventované pojmy z oboru sociální patologie. Už na počátku příprav jsme si vymezili, že nebude obsahovat jména osobností nebo teoretické koncepce, které by se k problematice sociální patologie mohly vztahovat (ty jsou již dostatečně popsány v učebnicích sociální patologie). Důvodem jsou omezené možnosti publikace po stránce plánovaného rozsahu, který by byl při plném vymezení mezioborovosti problematiky jistě obrovský.

Z textu je zřejmé, že existovalo několik cest pro získávání zdrojů informací pro slovník. Byla to především česká a zahraniční odborná literatura jak monografického, tak časopiseckého charakteru, jiné odborné slovníky z příbuzných oborů a také vlastní zkušenosti autorů publikace jak z vědeckého působení v oblasti sociální patologie, tak z praxe. Pojmy jsou v publikaci řazeny abecedně a je u nich uvedena použitá literatura. U pojmů, které obsahují odkaz na zákon či další právní normy, doporučujeme ověřit si jejich aktuální platnost. V závěru slovníku je zařazen kompletní seznam zdrojů, z nichž autoři čerpali.

Rádi bychom, aby *Slovník sociální patologie* pomohl diskurzu sociální patologie ve společnosti pomocí jednoznačného vymezení často používaných hesel. Věříme, že pro zvolené cílové skupiny bude takto pojatý slovník přínosem.

Za kolektiv autorů Václav Bělík, Stanislava Hoferková a Blahoslav Kraus

A

aberantní chování

Viz → *chování aberantní*.

abnormalita (pels)

(lat. *ab* – zřídka, *norma*, *ae, f.*, – měřítko, míra, pravidlo, předpis, *ab-normis* – odchýlný od řádu, nepravidelný)

Odišnost od normy, výjimečnost, mimořádnost.

abstinenční syndrom

Viz → *stav odvykání*.

abúzus (krab)

(lat. *usus* – užití, dovednost, zvyk)

Slovo „abúzus“ (také *abusus*) je odvozeno ze slova „úzus“ (užit) a znamená nadměrné užívání látek. Například v souvislosti s alkoholem je *abuzér* ten, kdo se opije více než třikrát čtyřikrát do roka. Na rozdíl od toho „úzus“ znamená užívání látek ve shodě s předpisy, společenskými normami, v zájmu jedince i společnosti. Dalším pojmem v této souvislosti je „misúzus“ – užívání látek takovým způsobem, který není v souladu s náhledem medicíny. Nejčastěji je to vnímáno jako zneužití v nepříjemných situacích (při těhotenství, v nemoci, při řízení motorového vozidla apod.)

Literatura: Fischer, S., Škoda, J. *Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 2014; Kraus, B., Hroncová, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010; Ondrejkovič, P. *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, 2009.

adaptace (krab)

(lat. *adaptare* – přizpůsobit)

„Adaptace“ je v zásadě termín biologický a znamená přizpůsobení se jakéhokoliv druhu jako vlastnost živých organismů

umožňující vyrovnat se s podmínkami existence. Je to typ odpovědi na dlouhodobě působící podnět, resp. změnu podmínek. Může mít podobu pasivní, kdy se jedinec mění sám – pak mluvíme o **akomodaci**, nebo aktivní, kdy naopak mění prostředí podle svých potřeb – jedná se o **asimilaci**. Člověk je vybaven různou mírou schopnosti se přizpůsobovat – **adaptabilitosti**. Neschopnost vyrovnávat se s novými podmínkami označujeme jako **maladaptaci**. S termínem se setkáváme ve vztahu k problematice poruch chování spojených s hyperaktivitou, deprivací, autismem, mentální retardací apod.

Literatura: Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2013; Vaněk, J. *K biologickým a psychologickým zřetelům výchovy*. Praha: SPN, 1972; Vojtová, V. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.

ADHD/ADD

Viz → *specifické poruchy učení a chování*.

adiktologie (hofs)

(lat. *ad-dico* – přiřknout, vydávat, *addictus* – závislá osoba, otrok; rec. *logos* – slovo, nauka, učení)

Multidisciplinární obor, který vznikl z oborů medicíny, psychologie, sociologie a sociální práce. Zabývá se prevencí, léčbou a výzkumem návykových látek a různých forem závislostního chování.

Literatura: Kalina, K. a kol. *Základy klinické adiktologie*. Praha: Grada, 2008.

afekt (kucj)

(lat. *affectus*, od *afficere* – působit prudké vzrušení, pohnutí mysli)

Krátkodobá výrazně silná emoční reakce

(zdešení, radost, vzrušení apod.), vázaná na určitý obsah, představu či vjem a provázená vegetativními reakcemi včetně mimických projevů, tónu hlasu, pohybů, postoje. Při afektu je tendence k neuváženému jednání. Afekt tenduje ke svému jednoznačnému odreagování (může docházet i ke kumulaci více afektů), jinak dochází k tzv. městnání afektu. Afektivita vyjadřuje naši schopnost pohotovosti k okamžitým reakcím na vnější podněty. Afekt je časově ohraničen. Afektivní inverze znamená přesmyk emoce do opačného směru: láska – nenávisť. Přesun afektu se projevuje v případech, kdy jsou situace sociálně hierarchizovány (např. člověk si vybije agresi místo na vedoucím na podřízeném pracovníkovi). Zjišťování emotivity a afektivity patří k základním popisům při vyšetření psychického stavu. Rozlišujeme patologické afekty, zvýšenou afektivní dráždivost, paroxysmální afekty, emoční labilitu, fobie.

Literatura: Nakonečný, M. *Obecná psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2015.

agresivita (belv)

(lat. *agressio* – výpad, útok)

Agresivita je do jisté míry charakteristický znak osobnosti jedince nebo také postoj či vnitřní pohotovost organismu k agresi. Můžeme ji charakterizovat též jako schopnost organismu mobilizovat své síly v případě ohrožení, při snaze dosáhnout cíle nebo zdolávat těžkosti.

Martínek (2015) definuje agresi jako výpad, útok vůči určitému objektu (živému i neživému), nebo nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ničit, ublížit. Dělíme ji na instrumentální, jejímž záměrem je dosahování určitého cíle, a emocionální, která se projevuje

emocionálním rozbouřením a následným verbálním či fyzickým útokem.

Psychologický slovník (2015) rozlišuje agresi altruistickou (k ochraně druhých), anticipující (hájení vlastního teritoria), brachiální (násilí vedené na tělo oběti), dravčí (je zaměřená na uvolnění kořisti), indukovanou (je vyvolaná s úmyslem zkoumat agresivní chování), institucionální (násilné činy vykonané v rámci „lidské práce“), mateřskou (při ohrožení mláďat), přesunutou (proti organismu nebo objektu, který není zodpovědný za podnět), samčí (mezi samci téhož druhu), skupinovou (vzájemná podpora zvyšuje sílu a nebezpečnost agrese), zástupnou – uvolnění agrese na zástupný cíl (boxovací pytel).

Agresor je aktivním subjektem projevu agrese, který svou agresi vede s určitým cílem (často patologickým)

Literatura: Hartl, P., Hartlová, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2015; Martínek, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada, 2015.

akutní intoxikace

Viz → *intoxikace akutní*.

akomodace

Viz → *adaptace*.

alkoholismus

(řec. *aithi* – pálím; arab. *al kohol* – nejjemnější)

Jedná se o chorobný návyk (závislost) při požívání alkoholu. Alkohol patří k nejstarším a nejrozšířenějším drogám po celém světě. Je to jev nebezpečný jak z hlediska jedince (poškození zdraví), tak společnosti (vysoký výskyt dopravních nehod, trestných činů pod jeho vlivem).

Lze rozlišit čtyři stupně přístupu k alkoholu: (1) Abstinent – člověk, který ne-

požil alkohol v jakékoliv formě alespoň po dobu tří let. (2) Konzument – buď zásadový, pije v mírných neškodných dávkách, neopíjí se, nebo nezásadový, neopije se více než čtyřikrát do roka. (3) Abuzér (pijan) – dostává se do stadia příležitostné opilosti častěji, část těchto lidí i poměrně pravidelně. (4) Alkoholik (závislý) – notorický pijan se všemi důsledky včetně abstinčních příznaků. Odhaduje se, že v České republice je kolem 300 000 závislých jedinců. (krab)

Literatura: Fischer, S., Škoda, J. *Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 2014; Kraus, B., Hroncová, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010; Skála, J. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Praha: Avicenum, 1987.

alternativní trest

Viz → *trest alternativní*.

altruismus (belv)

(lat. *alter* – druhý, 3. pád *altrui* – druhému) Altruismus je způsob lidského chování a jednání, který je zaměřen na dobro druhých. Pelikán (2002, s. 111) definuje altruismus jako „chování zaměřené výhradně na blaho druhých. Významnou roli hraje soucit, který má za následek snahu zmírnit tíseň druhého člověka.“ Součástí altruismu je prosociální chování a empatie, dobročinnost a nezištnost. Opakem altruismu je egoismus.

Altruismus je typický pro neziskový sektor, charitativní a jiné prosociálně zaměřené organizace a jejich pracovníky.

Literatura: Batson, C. D. *The altruism question. Towards a social-psychological answer*. Hillsdale: Erlbaum, 1991; Pelikán, J. *Pomáhat být. Otevřené otázky*

teorie provázející výchovy. Praha: Karolinum, 200....

amnestie (rast)

(řec. *amnestia* – zapomenutí)

Amnestie je rozhodnutí o hromadném udělení milosti neurčitému počtu osob. Právo udělovat amnestii má v České republice prezident republiky. Na rozdíl od milosti, která je udělována individuálně, se amnestie týká všech anebo jen určitých skupin odsouzených a trestaných. Amnestie ve věcech trestných činů zpravidla má trojí podobu: abolice (příkaz, aby trestní stíhání nebylo zahajováno, lépe řečeno, aby bylo zastaveno), agraciace (prominutí nebo alespoň zmírnění uloženého trestu) a rehabilitace (prominutí následků odsouzení / zahlazení odsouzení). Amnestie se vztahuje na trestné činy spáchané před dnem jejího vyhlášení. Použití amnestie bývá zpravidla vázáno na splnění podmínek týkajících se budoucího chování osob, na které se vztahuje (např. že se ve stanovené době nedopustí další trestné činnosti).

Literatura: Jelínek, J. a kol. *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. Praha: Leges, 2009; Madar, Z. a kol. *Slovník českého práva*. Praha: Linde, 2002.

analgetika, sedativa a anxiolytika

(hofs)

(analgetikum: řec. *an* – bez, *algia* – bolest; seadativum: lat. *sedativus* – uklidňující; anxiolytikum: lat. *anxius* – znepokojující, neklidný)

Tyto látky jsou často předepisovány lékaři, některé mohou vyvolat návyk*. Analgetika jsou látky, které snižují vnímání bolesti (např. Morphin*, Codein*, Tramal, Aspirin, Brufen). Sedativa jsou látky se všeobecně zklidňujícím účín-

kem (řadíme sem barbituráty – např. Phenamal*, hypnotika neboli léky na spaní – např. Rohypnol*, Hypnogen, neuroleptika, antihistaminika, antidepresiva – např. Remeron). Anxiolytika (též trankvilizéry) pozitivním způsobem ovlivňují náladu (nejč. benzodiazepinová anxiolytika – např. Diazepam*, Neurrol*, Lexaurin*).

Závislost na lécích má psychickou i fyzickou složku, která je obecně velmi podceňována.

Literatura: Kalina, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti. Mezioborový přístup*. 1. sv. Praha: Úřad vlády České republiky, 2003.

anamnéza (pels)

(řec. *anamnēsis* – rozpomínání, předchorobí; *anamnēsis personalis* – anamnéza osobní, předchorobí nemocného; *anamnēsis familiaris* – anamnéza rodinná)

Obecně je anamnéza souborem údajů o biologickém, psychickém a sociálním průběhu života jedince od početí do současnosti. Anamnestické údaje získáváme v průběhu strukturovaného rozhovoru. Hledáme časovou souvislost mezi vznikem problémů/symptomů a událostmi v životě jedince. Vhodná je kombinace anamnézy subjektivní (sdělení dotyčného) a objektivní (jak ji sděluje okolí). **Rodinná anamnéza (RA)**: psychická a jiná onemocnění v rodině, psychiatrická léčba a hospitalizace u příbuzných, abúzus alkoholu, suicidiální pokus aj. **Osobní anamnéza (OA)**: osobní historie životních období jedince od narození po současnost, včetně období před narozením. Každý odborník zabývající se člověkem ve zdraví a nemoci přirozeně akcentuje odlišná hlediska (např. anamnéza medicínská, farmakologická, pedagogická, psychologická, sociální a pracovní, speciálněpedagogická aj.).

Literatura: Svoboda, M., Češková, E., Kučerová, H. *Psychopatologie a psychiatrie: pro psychology a speciální pedagogy*. Praha: Portál, 2015; Orel, M. a kol. *Psychopatologie*. Praha: Grada, 2012.

anarchie (kucj)

(řec. *an-arché* – anarchický)

Společenský chaos (viz → *chaos*), bezvlády, vznikly při revolucích, válkách, přírodních katastrofách, spjatý se sociálním chaosem. Poprvé za Velké francouzské revoluce. Společnost, která postrádá autority (*autoritas*), určující všeobecně platný řád, zhroutení existující společenské hierarchie. Anarchie se také stává tématem, symbolem touhy vybraných skupin mladých lidí protestujících proti společenskému řádu, touhy postavit se tradičním zvykům a pravidlům radikálními činy.

Literatura: Nozick, R. *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia, 2015.

anomie (kasj)

(řec. *a – ne; nomos – zákon*)

Původně stav, kdy přestávají platit zákony. Do sociologie tento pojem zavedl Émile Durkheim jako reakci na snahu zvýraznit důležitost hodnotové orientace individua při vytváření sociálních vztahů a identifikace s určitým sociálním prostředím. Člověk se rodí do prostředí, kde je vše „připraveno“ pro jeho socializaci. Součástí tohoto prostředí jsou normy, které si člověk během socializace osvojuje. Ty mu umožňují orientovat se v sociálním prostředí, volit životní strategie. „Anomické jsou takové poměry, kdy tužby jednotlivců nejsou dostatečně regulovány společnými normami, a v důsledku toho nemají jednotlivá individua při sledování svých cílů žádné vodítko morální povahy“ (Keller, 2005). Jedinec se tak ocitá v sociálním prostře-

dí, ve kterém dosavadní normy přestávají platit a nové nejsou vytvořeny.

Literatura: Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005.

anonymita (kucj)

(lat. *anonymus*; fr. *anonyme* – nejmenovaný)

Utajení osoby, skupiny či instituce buď cíleně (ochrana soukromí či institucí), nebo nezáměrně (nelze doložit např. všechny autory talmudu, protože psát své jméno bylo mnohdy interpretováno jako povyšování se). Vznik estetiky byl vznikem „autora“, „já jsem autor“, do té doby bylo autorství díla přisuzováno nadosobním vlivům (Bůh), člověk jen rozkryl, co bylo skryto. Anonymita ve výzkumu je chápána jako důvěrné sdělení, které nesmí být nikomu předáno, hromadné zpracování, skartace. Slib anonymity vede k větší důvěrnosti při získávání informací.

Literatura: Kostohryz, M., Mikuláš, J. *Anonymita skutečného vlastnictví a její zneužívání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013.

antisemitismus (kasj)

(řec. *Anti* – proti; hebr. *Sem* – syn Noemův, semité – označení pro skupinu národů hovořících jazykem podobným hebrejštině)

Jedná se o specifický projev nesnášenlivosti k Židům na základě tvrzení, že „Židé mají jisté zvláštní vlastnosti a antagonismus, který na sebe přivolávají, je proto namístě. Antisemitismus svým způsobem podporují teologické úvahy křesťanů o tom, že Židy je třeba pronásledovat, dokud neuznají svého Mesiáše.“ (Allport, 2004, s. 271) Hanebné zabarvení získává pojem „antisemitismus“

zejm. proto, že pronásledování Židů je od 19. století také rasově motivováno. Antisemitismus zařazují do svých ideových rámců extremistické skupiny a krajní politická hnutí a patří tak k ideologiím podporujícím nesnášenlivost mezi lidmi na základě náboženství, barvy pleti a kulturní odlišnosti.

Literatura: Allport, G. W. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004; Chmelík, J. *Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty*. Praha: Linde, 2001; Messadié, G. *Obecné dějiny antisemitismu. Od starověku po dvacáté století*. Praha: Práh, 2000.

arteterapie (kucj)

(lat. *ars*, it. *arte* – umění; řec. *therapeia* – ošetřování)

Termín J. M. Charchota z druhé poloviny 19. století, použití uměleckých technik jako nástroje diagnostiky, psychoterapie. Klade důraz na aktivitu a využívá uvolňující katarzní a projektivní vlastnosti lidské tvořivosti. Pro terapeutické účely používá hlavně výtvarné umění, modelování, maliřské projevy či práce s textilem apod. Patří sem ale také biblioterapie (V. E. Frankl), muzikoterapie, koláže, pohybové kreace. Tématem může být kresba „čára mého života“, „můj totem (erb)“; smyslem je získat nadhled, změna hodnot, radost z tvorby. Možnost, že umělecké dílo, podobně jako obsah snů, má symbolický význam, pochází od S. Freuda.

Literatura: Jebavá, J. *Úvod do arteterapie*. Praha: Karolinum, 1997; Vašina, L. *Arteterapie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2014.

asimilace

Viz → *adaptace*.

asociální chování

Viz → *chování asociální*.

asociálnost (kasj)(lat. *insocialis* – bezohledný)

Souvisí s neschopností jedince chovat se v souladu s právními normami, společenskými hodnotami a mravy. Projevuje se jako snížené společenské cítění a je jedním z rysů egoistické psychiky. Lze ji identifikovat jako poruchu osobnosti, která má u různých jedinců rozličnou intenzitu. Asociální poruchy představují značné riziko a nebezpečí pro normalitu vývoje toho, kdo se určitého druhu chování dopouští. Do této skupiny poruch chování bývá řazen celý komplex závislostního chování – krádeže, sebevražednost, ale i projevy na první pohled banálnější. Pro prevenci je nutné si uvědomit, kdo, kdy a proč se takto chová. Odpověď na tyto otázky ovlivní výchovná opatření (Novotná, Kremličková, 1997).

Literatura: Novotná, M., Kremličková, M. *Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele*. Praha: SPN, 1997.

B**bezdomovectví (krab)**(angl. *homelessness*)

Bezdomovectví zahrnuje jednání a procesy vedoucí ke ztrátě zázemí, střechy nad hlavou, životních jistot, k sociální exkluzi. Někteří autoři upozorňují, že pro tento jev by měl být správně používán pojem „lidé bez přístřeší“ a pod pojmem „bezdomovec“ by měl být vnímán člověk bez domoviny (domovské obce, vlasti). Podle okolností lze rozlišit kategorie: (1) občané ČR, (2) běženci (se statutem dočasného uprchlíka), (3) cizinci (bez občanství s povolením k dočasnému pobytu), (4) cizinci (ilegálně se pohybující po našem území).

Bezdomovectví může být vyvoláno řadou faktorů subjektivních (materiální povahy – ztráta bydlení, zaměstnání,

majetku apod., či osobnostní povahy – fyzická či duševní choroba, invalidita, alkoholismus, mentální retardace, ztráta rodiny apod.) i objektivních (jsou dány společenskými poměry, mírou nezaměstnanosti, sociální politikou státu, stavem legislativy, mírou migračních procesů apod.).

Bezdomovci netvoří homogenní sociální skupinu. Lze rozlišit v zásadě tři základní typy: (1) klasické tuláky, (2) životní ztroskotance, (3) osoby ve stavu dočasné životní krize (Horáková, 1997).

Další typologii bezdomovců lze vytvořit na základě způsobu přežívání. V zásadě lze všechny bezdomovce rozdělit do dvou skupin: na ty, kteří využívají nabízené pomoci různých institucí a organizací, a na ty, kteří volí alternativní způsob přežívání (v inženýrských sítích, opuštěných domech, v parcích, lesích, na různých prostranstvích).

Literatura: Horáková, M. *Současné podoby bezdomovství v České republice. Pilotní sonda: výzkumná zpráva*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1997; Kraus, B., Hroncová, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010.

bída (kasj)(angl. *poverty*)

Odkazuje na stav, ve kterém jedinec postrádá zdroje potřebné pro obživu a uspokojování dalších potřeb, v dané společnosti považovaných za samozřejmé. Bída je vnímána jako drastičtější forma chudoby (viz → *chudoba*). Škála různých stupňů bídy sahá od bezprostřední smrti hladem přes zvýšené riziko určitých chorob až po pouhou neschopnost participovat na službách běžně dostupných zbytku společnosti. Ve všech případech bída sociálně vyřazuje a způsobuje sociální degradaci, margina-

lizuje postižené a tím snižuje jejich šanci vlastní bídu překonat (Keller, 2012). Hranicí bídy se rozumí situace, kdy se daří pokrývat jen minimální náklady na základní životní potřeby, ale nejsou kryté potřeby sociálního charakteru (Duffková a kol., 2008).

Literatura: Duffková, J., Urban, L., Dubský, J. *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008; Keller, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012; Petrušek, M., Maříková, H., Vodáková, A. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996; Scott, J., Marshall, G. (eds.). *A dictionary of sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

bipartice (antm)

(lat. *bipartitus* – rozdělený)

Byla zavedena novým trestním zákoníkem (2010) a vychází z odstupňované typové závažnosti soudně trestných jednání (trestných činů), vyjádřené trestní sazbou. Trestné činy se dělí na přečiny a zločiny. Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, za něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let. Zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákona přečiny; zvláště závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, za něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let. Tato kategorizace trestných činů rozšířila prostor pro uplatnění alternativ a odklonů (např. podmíněné zastavení trestního stíhání) a pro diferenciaci trestních sankcí.

Literatura: zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění zák. č. 306/2009 Sb. a pozdějších předpisů.

bossing

Viz → *šikana*.

C

civilizace (kasj)

(lat. *civis* – občan, *civilis* – občanský, ale také vlidný, přívětivý; souvisí též s pojmy *civilitas* a *civiliter* – zdvořilost, zdvořile)

„Současné používání pojmu je konfuzní. Civilizace bývá často dáována do vztahu k pojmu ‚kultura‘, přičemž existují odlišné typy výkladu. Stručně by se toto pojetí dalo charakterizovat takto: kulturu tvoří mýty, náboženství a umění, civilizaci technika, technologie, věda.“ (Šubrt, 1996, s. 8) Pojem je nejčastěji užíván ve třech významech: (1) Dosud nejvyšší stadium společenského vývoje (např. L. H. Morgan). Dynamickou interpretaci tohoto pojetí reprezentuje N. Elias, který dějinný vývoj chápe jako proces vedoucí k humanizaci společenských vztahů a regulaci chování a spatřuje jako výsledek procesu modelování osobnosti, tedy psychogeneze. (2) Jednotlivé globální společnosti, charakterizované společnou kulturou a způsobem života. (3) Kumulativní proces technologického rozvoje společnosti. Sociální podmínky mohou negativně ovlivňovat zdraví jednotlivců, které může ústít do nemocí nazývaných nepřesně civilizační choroby, jako jsou onemocnění srdce, ateroskleróza, zhoubné nádory, alergická onemocnění, choroby žaludku, psychoneurózy apod. (Petrušek a kol., s. 149, 403; Šubrt, 1996, s. 39).

Literatura: Šubrt, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. Praha: Karolinum, 1996; Petrušek, M., Maříková, H., Vodáková, A. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.

D**dav** (kasj)(angl. *crowd*)

Systematická sociologie pojmem „dav(y)“ označuje aktivní sociální agregáty jako přechodná shromáždění většího počtu lidí v prostoru, jehož parametry umožňují vzájemný bezprostřední kontakt (ulice, náměstí, velký sál). Jedince spojuje zájem o určitou věc, vytváří se mezi nimi psychická vazba, skládající se z podobných nebo totožných emocí a pudů. Davový člověk je konstrukt vystihující vlastnosti většinou uvažujícího člověka, člena společnosti. Davový člověk je produktem společnosti a kultury. Sociální patologie se zaměřuje na možné negativní projevy davového chování v souvislosti s různými společenskými, kulturními a sportovními akcemi.

Literatura: Kasal, J. *Násilí na stadionech jako odraz kultury*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013; Le Bon, G. *Psychologie davu*. Praha: Nakladatelství KRA, 1997; Ortega y Gasset, J., Váňa, M. (ed.). *Vzpoua davů*. Praha: Naše vojsko, 1993; Reichel, J. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Grada, 2008.

dědičnost (jedi)(ang. *heredita*, fr. *hérédité* – dědictví)

Charakteristika vlastní všem živým organismům; proces nebo výsledek procesu, v němž jedinec získává vlastnosti či dispozice k vlastnostem od svých pokrevních rodičů, resp. předcházejících generací.

Psychologie charakterizuje dědičnost jako jeden z činitelů psychického vývoje. V pedagogice a sociální pedagogice je dědičnost chápána jako jeden z formativních činitelů osobnosti (činitel vnitřní a funkcionální), přičemž význam přisuzovaný dědičnosti pro utváření osobnosti ve vztahu k významu ostatních for-

mativních činitelů je vykládán autory a koncepcemi rozdílně.

Literatura: Cakirpaloglu, P. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2012; Říčan, P. *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2010; Vágnerová, M. *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum, 2010.

delikt (rast)(lat. *delictum* – porušení)

Delikt znamená všeobecné označení pro nedodržení sociální normy, zaviněné porušení práva nebo jím stanovené povinnosti. Delikt může být i trestným činem. Každý trestný čin je také deliktem. „Takové jednání zakládá, ruší nebo mění subjektivní práva a povinnosti. V oblasti hmotného práva rozlišujeme veřejnoprávní delikty (např. trestné činy) a soukromoprávní delikty (např. způsobení škody). Z klasifikace deliktů vyplývá i klasifikace odpovědnosti.“ (Madar, 2002, s. 293)

Literatura: Kraus, B., Hroncová, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010; Madar, Z. a kol. *Slovník českého práva*. Praha: Linde, 2002.

delikvence (hofs)(lat. *delinquere* – provinít se)

Pojem „delikvence“ je často vztahován ke kriminalitě mládeže. V užším smyslu se jím rozumí kriminalita dětí a mladistvých, v širším smyslu zahrnuje i jednání, která nejsou trestným činem vzhledem k nízké společenské škodlivosti (např. záškoláctví, užívání návykových látek, útěky z domova apod.; Válková a kol., 2012). V případě dětí se užívá také pojem „predelikvence“, v případě mladistvých „juvenilní delikvence“.

Literatura: Krulichová, E., Podaná, Z., Buriánek, J. *Delikvence mládeže. Trendy a souvislosti*. Praha: Triton, 2015;

Matoušek, O., Matoušková, A. *Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál, 2011; Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck, 2012. Večerka, K. a kol. *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011.

deprivace sociální (kasj)

(lat. *deprivare* – zprostit)

Tímto pojmem označujeme zpravidla nedostatek něčeho důležitého pro zdravý vývoj jedince, např. nedostatek podnětů a pohybu u nemluvněte ponechaného dlouho bez péče, nedostatek kladného a trvalého emočního vztahu, lásky. Souhrnně také „citová deprivace“ u dětí vyrůstajících mimo rodinu nebo v rodině s chladnou až zavrhuující matkou. Koukolík a Drtilová vymezují deprivanty jako lidi, kteří z biologických, psychologických nebo sociokulturních důvodů nedosáhli lidské normality či o ni přišli. Ve vztahu k normalitě jsou to lidé v různém stupni a rozsahu „nepovedení“, nikoli nemocní. Deprivanty a deprivantství považují autoři za součást společenského charakteru, což je podle Riesmana „ta část charakteru, kterou sdílejí důležité lidské skupiny a která je výsledkem jejich zkušenosti“ (Koukolík, Drtilová, 2006, s. 44). Deprivace souvisí také s frustrací – tedy s pocitem marnosti, ztracenosti, bezvýchodnosti a nenapravitelnosti situace.

Literatura: Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2007; Koukolík, F., Drtilová, J. *Vzpouza deprivantů. Nestvoří, nástroje, obrana*. Praha: Galén, 2006.

destruktivní kulty

Viz → *kulty destruktivní*.

detence zabezpečovací (rast)

(angl. *detention facility, protective detention*)

Zabezpečovací detence (ZD) je typ ochranného opatření určeného pro pachatele závažné trestné činnosti (sexuální devianty, agresivní jedince, osoby odmítající podrobit se ochrannému léčení apod.) a má podobu následného opatření. Ukládá ji soud – buď samostatně, při upuštění od potrestání, nebo i souběžně s trestem. Osoby umístěné v ústavech pro výkon ZD (ústavy spravuje Vězeňská služba České republiky) se nazývají chovanci a účastní se zde léčebných, psychologických, vzdělávacích, pedagogických, rehabilitačních a činnostních programů. Výkonem ZD se sleduje v prvé řadě ochrana společnosti a terapeutické a výchovné působení na osoby ve výkonu zabezpečovací detence. Řídí se zákonem č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů.

Literatura: Blatníková, Š. *Problematika zabezpečovací detence*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010; Raszková, T., Hoferková, S. *Kapitoly z penologie II*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014; zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů.

dětský domov a dětský domov se školou (hofs)

(angl. *Children's home, Children's home and school*)

Tato zařízení patří mezi tzv. školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy.

Dětský domov je určen dětem zpravidla od 3 do 18 let (případně do skončení profesní přípravy, nejdéle do 26 let) bez závažných výchovných problémů, kterým byla soudně nařízena ústavní

výchova ze sociálních důvodů nebo u nichž nemůže být výchova realizována ve vlastní rodině či v jiné formě náhradní rodinné péče. Tyto děti jsou vzdělávány ve školách, které nejsou součástí dětského domova.

(Dítě do 3 let věku je umístěno zpravidla do kojeneckého ústavu, dětského centra či jiného podobného zařízení. Tato zařízení však nespádají pod resort školství, ale pod zdravotnictví či resort práce a sociálních věcí. Existence kojeneckých ústavů je dlouhodobě diskutována a kritizována, v současné době je snaha umísťovat nejmenší děti do náhradní rodinné péče, viz → *péče náhradní*.)

Oproti tomu do **dětského domova se školou** jsou umísťovány děti, které již mají závažné poruchy chování nebo duševní poruchu vyžadující výchovně-léčebnou péči. Dále jsou v zařízení děti s uloženou ochrannou výchovou (ochranná výchova je jedno z opatření, které může uložit soud v případě, že dítě spáchalo čin, který by jinak byl trestným činem). Do dětského domova se školou jsou umísťovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky (v případě pokračujících závažných poruch chování je dítě, resp. mladistvý, přefazeno do výchovného ústavu).

Literatura: Janský, P. *Dítě s problémovým chováním a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014; zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže

a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

deviace sexuální (krab)

(lat. *deviare* – odchylka, *sexus* – pohlaví)

Pojem označuje určitou zvrácenost v pudovém a citovém životě souvisejícím se sexuální oblastí, neobvyklé sexuální impulzy, aktivity (také perverze, sexuální aberace, nově parafílie). Deviace může být způsobena kvalitativní poruchou sexuální orientace v souvislosti s volbou objektu sexuálního zájmu. Je-li tímto objektem dítě, mluvíme o **pedofilii**, je-li jím stará osoba, pak jde o **gerontofílii**, v případě, že je jím zvíře, jedná se o **zoofílii**, pro pohlavní náklonnost k mrtvole máme termín **nekrofilii**. Při zájmu o různé věci mluvíme o **fetišismu** (viz → *fetišismus*). Další odchylkou v sexuálním chování je **masochismus**, kdy dochází ke vzrušení při týrání partnera. **Exhibicionismus** je úchylka spočívající v předvádění obnaženého pohlavního orgánu před cizími osobami. V případě, že se jedinec identifikuje s příslušníkem opačného pohlaví, případně se snaží změnit pohlaví prostřednictvím operace, mluvíme o **transsexualitě**. Je třeba odlišovat od **transvestitismu**, kdy se jedná o jedince, kterého vzrušuje oblékání se do oděvů opačného pohlaví.

Literatura: Weiss, P. *Sexuální deviace: klasifikace, diagnostika, léčba*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008.

deviace sociální (krab)

(lat. *societa* – společnost, *deviare* – odchylka)

Sociální deviace představuje chování odchylující se od očekávaného standardizovaného a institucionalizovaného jednání, které předepisují sociální normy (obecně verbalizované pravidlo či před-